

Jerzy Kaliszan

Instytut Filologii Rosyjskiej UAM w Poznaniu

SYNONIMIA SŁOWOTWÓRCZA ATRYBUTYWNYCH NAZW OSOBOWYCH W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM

W ramach konfrontacji systemów słowotwórczych współczesnego języka polskiego i rosyjskiego na uwagę zasługują niezwykle obficie reprezentowane w tych językach, lecz dotychczas zaledwie zasygnalizowane w literaturze przedmiotu, zjawiska tzw. synonimii słowotwórczej – współwystępowania tożsamyh lub bliskich znaczeniowo derywatów o wspólnej podstawie i różnych (synonimicznych) formantach¹. Zjawiska te obserwuje się w obrębie wszystkich czterech nominatywnych części mowy – rzeczownika, przymiotnika, czasownika i przysłowka, przy czym najjaskrawiej i strukturalnie najróżnorodniej przejawiają się one w sferze derywacji rzeczownikowej, obejmując praktycznie wszystkie bez wyjątku kategorie słowotwórcze. Por. pol. harfista – harfiarz, walcownik – walcowacz, zalotnik – zalotniś, wąsal – wąsacz, mężuś – mężulek – mężunio, chamisko – chamidło, rówieśniczka – rówieśnica, tokarnia – tokarka, przedport – przedporcie, stolarstwo – stolarka, bierność – biernota, agitowanie – agitacja, wywożenie – wywózka – wywóz; ros. карикатурист – карикатурищик, монтер – монтировщик, горбун – горбач, поганец – поганыш, ворюшка – ворюга, бизнесменка – бизнесменша, косовище – окосье, скворечник – скворечня – скворечница, алмазик – алмазец, бездорожье – бездорожица, гангстерство – гангстеризм, фильтрование – фильтровка – фильтрация, дублирование – дублиаж.

Ze względu na wąskie ramy artykułu ograniczę się w nim do prezentacji jednego tylko fragmentu ogromnego obszaru zjawisk polskiej i rosyjskiej synonimii słowotwórczej rzeczowników, a mianowicie do synonimii deadiektywnych (atrybutywnych) męskich nazw osobowych.

¹ Definicję synonimii słowotwórczej przyjmuję za badaczami rosyjskimi, por.: Г. Николаев, *Типы словообразовательной синонимии в русском языке*, „Slavia Orientalis”, 1979, nr 2; А.Н. Тихонов, *Словообразовательный словарь русского языка*, t. 1, Москва 1985, s. 34–35.

Jak wynika z zebranego do analizy materiału², synonimia atrybutywnych nazw osób reprezentowana jest w obu konfrontowanych językach znaczną ilością realnych faktów językowych. „Pracuje” na nią ponad 30 w języku polskim i ponad 40 w języku rosyjskim typów słowotwórczych, wchodzących ze sobą (choć, oczywiście, nie każdy z każdym) w systemowe relacje synonimiczne. Kombinacje poszczególnych typów słowotwórczych tworzą około 90 w języku polskim i około 80 w języku rosyjskim rodzajów elementarnych – dwuczłonowych – relacji strukturalnych synonimii słowotwórczej. Niektóre z tych relacji manifestowane są całymi seriami szeregów synonimicznych, inne materializują się w kilku parach wyrazowych, jeszcze inne (jest ich najwięcej) znajdują odzwierciedlenie w jednostkowych układach synonimicznych.

Z ogromnej masy różnorodnych pod względem strukturalnym polskich i rosyjskich szeregów synonimicznych przytoczę jedynie wybrane ich przykłady:

pol. malec – maluch, ospalec – ospaluch, ślepiec – ślepuch, starzec – staruch, leniwiec – leniuch (z dodatkową motywacją czasownikową i rzeczownikową); samotnik – samotniak, charakternik – charakterniak, młodzik – młodziak, partyjnik – partyjniak, zagranicznik – zagranicznik; cherlawiec – cherlak, chuderlawiec – chuderlak, chudziec – chudziak, ślepiec – ślepak; przeciętniak – przeciętniacha, przystojniak – przystojniacha, równiak – równiacha; modniak – modniś, ostrożniak – ostrożniś, porządnik – porządniś; starzec – starowina, pocziwiec – pocziwina, chudzie(le)c – chudzina; wybrednik – wybredniś, zalotnik – zalotniś; wygodniś – wygodnicki, porządniś – porządnicki; prostak – prościuch, ślepak – ślepuch; kula-wiec – kulas, golec – golas; mizerak – mizerota, biedak – biedota; chudzie(le)c – chudosz, chciwiec – chciwosz; uparciuch – upartus; mądrala – mędrek; głupiec – głupek; skąpiec – skąpiarz; młodzieniec – młodzian; dziwak – dziwadło; pocziwina – pocziwota; niemrawiec – niemrawa; niezgrabiasz – niezgraba; szkaradnik – szkarada; żarłocznik – żarłok; natręciuch – natręt; przygłupek – przygłup; niechluj – niechlujka; profesjonalista – profesjonal;

ros. однолеток – однолетка, двухлеток – двухлетка, четырёхлеток – четырёхлетка, малолеток – малолетка, невеличек – невеличка; голец – голяк, мертвец – мертвяк, пошлец – пошляк, простец – простяк; малец – малыш,

² Materiał ten pochodzi z następujących źródeł: *Słownik języka polskiego*, t. 1-11 (red. W. Doroszewski), Warszawa 1958-1969; *Słownik języka polskiego*, t. 1-3 (red. M. Szymczak), Warszawa 1978-1981; *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1972-1981*, cz. 1-2, Wrocław 1988-1989; *Słownik wyrazów bliskoznacznych* (red. S. Skorupka), Warszawa 1989; *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1-17, Москва-Ленинград 1950-1965; *Словарь русского языка*, т. 1-4, Москва 1981-1984; *Новые слова и значения*, Москва 1973; *Новые слова и значения*, Москва 1984; *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 77-84*, Москва 1980-1989; *Словарь новых слов русского языка (середина 50-х – середина 80-х годов)*, Санкт-Петербург 1995; *Толковый словарь русского языка конца XX в.*, Санкт-Петербург 1998; *Словарь синонимов* (ред. А.П. Евгеньева), Ленинград 1976.

голец – голыш, слепец – слепыш, глупец – глупыш, поганец – поганыш; хитрец – хитряга, простец – простяга, скупец – скупяга; коротыш – коротышка, глупыш – глупышка; злец – злюка, подлец – подлюка; дохляк – дохлятина, мерзляк – мерзлятина; ехида – ехидник, паскуда – паскудник; старец – старик, остроумец – остроумник; карманник – карманщик (oba od *карманный вор*), подсобник – подсобщик (oba od *подсобный рабочий*); штабист – штабник (oba od *штабной офицер*); юнец – юноша; умник – умница; чужак – чужанин; чистёха – чистюля, грязнуха – грязнуля; счастливец – счастливчик; толстяк – толстун; здоровяк – здоровила; тупарь – тупица; тупоумец – тупоумок; кисляй – кислятина; жадина – жад(н)юга; пьяница – пьянюга (i пьянчуга); богач – богатея; объективист – объективщик; смиренник – смирёна; остроумник – остроум; нейтралист – нейтрал.

Synonimia atrybutywnych nazw osobowych w języku polskim i rosyjskim powstaje nie tylko przy udziale derywacji sufiksальной (czy zero-sufiksальной, w innych terminach – paradygmatycznej), lecz może także stanowić wynik współoddziaływania sufiksacji (rzadziej zero-sufiksacji) i substancywizacji. W obu językach funkcjonują mianowicie liczne pary rzeczowników typu:

pol. malec – mały, ślepiec – ślepy, kulawiec – kulawy (por. *Wiódł ślepy kulawego*), starzec – stary, golec – goły, chudziec – chudy, chciwiec – chciwy (por. *Chciwego nie nasycisz. Chciwemu nigdy dosyć*), skapiec – skapy, głupiec – głupi (por. *Śmiać się jak głupi do sera*), leniwiec – leniwy, opętaniec – opętany, pomyleniec – pomyłony, postrzeleniec – postrzelony, skazaniec – skazany, budowlaniec – budowlany (oba od *pracownik budowlany*), szeregowiec – szeregowy (oba od *szeregowy żołnierz*), biedak – biedny, chudziak – chudy, ślepak – ślepy, odważniak – odważny, partyjniak – partyjny, grubas – gruby, kulas – kulawy, golas – goły, śmiałek – śmiały, łysek – łysy, wesołek – wesoły, znajomek – znajomy, nagus – nagi, biedus – biedny, chytrus – chytry, ślepush – ślepy, leniuch – leniwy, maluch – mały, staruch – stary, głuchoń – głuchy, tysoń – łysy, chudzina – chudy, skapiarz – skapy, bogacz – bogaty, małolat – małoletni (por. *Małoletnim piwa i wódki nie sprzedajemy*);

ros. безумец – безумный, глупец – глупый, голец – голый, беглец – беглый, знакомец – знакомый (por. *Здесь одни знакомые*), незнакомец – незнакомый, мертвец – мёртвый, старец – старый, слепец – слепой (por. *Азбука для слепых*), храбрец – храбрый (por. *Безумству храбрых поём мы песню!*), старик – старый, виновник – виновный (por. *Виновный сознался*), беспризорник – беспризорный, слепыш – слепой, глупыш – глупый, голыш – голый, смельчак – смелый, бедняк – бедный, здоровяк – здоровый, глухарь – глухой, дикарь (przestarz.) – дикий, пьяница – пьяный, богач – богатый, подёнщик – подённый (oba od *подённый рабочий*), ломовик – ломовой (oba od *ломовой извозчик*), глазник – глазной (oba od *глазной врач*), зубник – зубной (oba od *зубной врач*), грудник – грудной (oba od *грудной ребёнок*).

Obok bogato zilustrowanych wyżej dwuczłonowych szeregów współtematycz-

nych atrybutywnych nazw osobowych, w obu konfrontowanych językach można wyodrębnić znaczną ilość szeregów składających się z więcej niż dwu elementów. A oto szereg przykładów:

pol. młodzieniec – młodzik – młodziak – młodzian – młody, starzec – staruszek – staruch – starowina – stary, chudziec – chudzielec – chudeusz – chudziak – chudzina – chudosz – chudoba – chudy, biedak – biedaka – biedactwo – biedota – biedus – biedny, chytrzec – chytrus – chytrak – chytrek – chytry, skąpiec – skąpiarz – skąpiradło – skąpy, głupiec – głupek – głuptas – głuptaş – głuptak – głupi, ślepiec – ślepak – ślepuch – ślepy, chciwiec – chciwosz – chciwy, malec – maluch – mały, leniwiec – leniuch – leniwy, grubas – grubał – gruby, łyson – łysek – łysy, kulawiec – kulas – kulawy, porządniś – porządniak – porządnicki, poczcwiiec – poczcwiina – poczcwiota, partyjniak – partyjnik – partyjny;

ros. скупец – скупяга – скупердяй – скупердяга, простец – простак (i простяк) – простяга – простыня, малец – малыш – малютка – малявка, хитрец – хитряга – хитрюга, подлец – подлюка – подлюга, жадина – жадоба – жадюля – жад(н)юга, здоровяк – здоровила – здоровяга, остроумец – остроумник – остроум, злец – злюка – злыдень, ехидник – ехидна – ехида, голец – голяк – гольш – гольий, бедняк – бедняга – бедолага – бедный, богач – богатея – богатый, умник – умница – умный, старец – старик – старина – старый, слепец – слепыш – слепой, грудник – грудняшка – грудной (wszystkie trzy od *грудной ребёнок*).

Jak wynika z obszernych ilustracji, w dwu- lub wielostronne układy synonimiczne najczęściej wchodzi nazwy oceniające, charakteryzujące osoby na podstawie ich cech fizycznych lub psychicznych (zarówno uzualnych, jak i aktualnych). Zdecydowanie słabiej w obu zestawianych językach reprezentowana jest synonimia atrybutywów osobowych opartych na innych typach cech motywacyjnych. Chodzi tu o szeregi w rodzaju pol. bogacz – bogaty, znajomek – znajomy, partyjniak – partyjnik – partyjny, skazaniec – skazany lub ros. чужак – чужанин, беспризорник – беспризорный, знакомец – знакомый, незнакомец – незнакомый, czy też o szeregi, głównie rosyjskie, synonimicznych rzeczowników powstałych drogą tzw. uniwerbizacji³, np. штабник – штабист (oba od *штабной офицер*), карманник – карманщик (oba od *карманный вор*), подёнщик – подённый (oba od *подённый рабочий*), ломовик – ломовой (oba od *ломовой извозчик*), зубник – зубной (oba od *зубной врач*), глазник – глазной (oba od *глазной врач*), грудник – грудняшка – грудной (wszystkie trzy od *грудной ребёнок*) itp. (por. także pol. budowlaniec – budowlany od *pracownik budowlany*, zagranicznik – zagranicznik od *gość zagraniczny*).

Charakterystyczną cechą synonimii słowotwórczej atrybutywnych nazw osób, zbliżającą ją do synonimii formacji modyfikacyjnych (typu sóreczka – sórusia – sórunia – sórcia – sóreńka; братец – браток – братишка – братан – братуха – брательник), jest jej bezpośredni związek ze sferą ekspresji językowej. Człony po-

³ Dokładniej o tym zjawisku patrz: J. Kaliszan, *Семантико-конденсационная универбация составных наименований в современном русском языке*, Poznań 1986.

szczególnych szeregów, na ogół równoważne lub prawie równoważne na płaszczyźnie ideograficznej, tj. posiadające identyczne lub zbliżone zakresy znaczeniowe, różnią się zazwyczaj komponentem pragmatycznym – informacją o ustosunkowaniu emocjonalnym nadawcy do desygnatu derywatu, por.: starzec (ustosunkowanie neutralne) – starowina (wyrażenie politowania) – staruch (wyrażenie lekceważenia, pogardy), бедняк (ustosunkowanie neutralne) – бедняга (wyrażenie politowania), богач (ustosunkowanie neutralne) – богачей (wyrażenie pogardy) itp. Zróżnicowaniu aksjologicznemu formacji współtematycznych zwykle towarzyszy ich przynależność do odrębnych stylów językowych, co sprawia, iż synonimia osobowych nazw atrybutywnych jest w zdecydowanej większości synonimią stylistyczną.

Przedstawiony w niniejszym artykule wycinek zjawisk synonimii słowotwórczej aktualnie reprezentowany jest w każdym z zestawianych języków ponad 60 dwu- lub wieloczłonowymi szeregami synonimicznymi. Do tego typu synonimii, obejmującej nazwy nosicieli cech odniesionych bepośrednio do subiekta, dochodzi jeszcze synonimia nazw osobowych, w których cecha odnosi się tylko pośrednio do desygnatu derywatu, a w istocie charakteryzuje inny przedmiot, związany jedynie w pewien sposób z desygnatem derywatu⁴. Chodzi tu mianowicie o synonimiczne formacje utworzone na bazie zestawień wyrazowych, takie jak pol. krótkometrażowiec – krótkometrażysta (od *film krótkometrażowy*), dożywotniak – dożywotnik (od *dóżywotnie więzienie*); ros. атомник – атомщик (od *атомная энергия*), аграрий – аграрник (od *аграрное дело*). Tego rodzaju paralele słowotwórcze, stosunkowo rzadkie w polszczyźnie, obficie występują w języku rosyjskim, co niewątpliwie wiąże się z silniej przejawiającą się w tym języku tendencją do kompresji strukturalnej w słowotwórstwie. A oto szereg dodatkowych przykładów rosyjskich: академик – академист (od *академическая гребля*), бытовик – бытовист „бытописатель” (od *бытовые темы*), гуманитарий – гуманитарник – гуманитарщик (od *гуманитарные науки*), остросюжетник – остросюжетчик (od *остросюжетный фильм* lub *остросюжетное произведение*), экспериментальщик – эксперименталист (od *экспериментальные науки* lub *экспериментальные методы*), ядерник – ядерщик (od *ядерная физика*), жестяник – жестящик (od *жестяные изделия*), первак – первыш – первач „ученик” (od *первый класс*).

Podsumowując przegląd synonimii słowotwórczej atrybutywów osobowych w języku polskim i rosyjskim, należy stwierdzić, iż w obu tych językach jest ona zjawiskiem znaczącym zarówno w aspekcie kwantytatywnym, jak i typologiczno-strukturalnym. Nie ulega wątpliwości, że zbadany obszar synonimii słowotwórczej, podobnie jak inne jej produktywne obszary (synonimia nazw czynności, nazw cech abstrakcyjnych, nazw rzeczy, nazw modyfikacyjnych i in.), stanowi bogate źródło synonimii leksykalnej i zarazem istotny czynnik dyferencjacji stylistycznej leksyki obu konfrontowanych języków.

⁴ W związku z samym podziałem nazw atrybutywnych na dwie grupy strukturalne por.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1984, s. 361.